

دین و ہمزیستی مسالمت آمیز

بہ کوشش

دکتر یونس اورنگزیس

باثاری بہ قلم (بہترتیب حروف الفبا)

سید مہدی اعتمادی فرد - حسن بشیر - علیرضا دھقان - علیرضا شجاعی بوند

سیدرضا عاملی - مرضیہ قاسمی - کبری قرانی - عبدالرحیم گواہی

محمد حسن مظفری - فہیمہ ملکزادہ - حناہ نصرت خواجہ

انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت

تلفکس: ۸۸۲۷۰۱۴۲

صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵

E-mail: isu.press@yahoo.com

فروشگاه اینترنتی:

www.ketabesadiq.ir

دانشگاه امام صادق (ع)

مرکز مطالعات بین‌المللی
دانشگاه امام صادق (ع)

دین و همزیستی مسالمت‌آمیز ■ به کوشش: دکتر یونس نوربخش ■ ناشر: دانشگاه امام صادق (ع) و
مرکز مطالعات بین‌المللی دانشگاه تهران ■ ویراستار ادبی: زینت مطهری ■ نمایه‌سازی: رضا دیبا
چاپ اول: ۱۳۹۱ ■ قیمت: ۷۰۰ ریال ■ شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه ■ چاپ و صحافی: زلال کوثر
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۱۹۱-۰

همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

سرشناسه: نوربخش، یونس، گردآورنده
عنوان و نام پدیدآور: دین و همزیستی مسالمت‌آمیز به کوشش یونس نوربخش.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع) و مرکز مطالعات بین‌المللی دین

دانشگاه تهران، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری: ۳۲۰ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۱۹۱-۰

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: دین و روابط بین‌المللی -- کنفرانسها.

موضوع: ادیان -- روابط -- مقاله‌ها و خطابه‌ها

موضوع: گفت‌وگو دین -- مقاله‌ها و خطابه‌ها

موضوع: دین و سیاست -- مقاله‌ها و خطابه‌ها

موضوع: اسلام و ادیان دیگر -- مقاله‌ها و خطابه‌ها

نسانه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)

رده بندی کنفره: ۱۳۹۱ الف ۸ ن ۹/۵۶۵/۵

رده بندی دیویی: ۳۰۱۷۳۷

شماره کتابشناسی ملی: ۲۷۵۹۴۶۹

فهرست مطالب

۷.....	سخن ناشر
۹.....	مقدمه
۲۱.....	فصل ۱. نسبت جامعه‌شناسی و الهیات در راستای همزیستی اجتماعی سالم‌تر
	ا. سید مهدی اعتمادی فرد
۴۵.....	فصل ۲. گفتمان حقوقی و آموزشی ایران در بازنمایی ملت‌ها، ادیان و کشورها
	ا. دکتر حسن بشیر / مرضیه قاسمی
۹۷.....	فصل ۳. دین‌داری، رسانه‌ها و صلح‌طلبی
	ا. علیرضا دهمقان
۱۲۳.....	فصل ۴. هماوایی ادیان در مصاف با فرایندهای دگرگون‌ساز
	ا. علیرضا شجاعی‌زند
۱۴۱.....	فصل ۵. همزیستی جهانی و رویکرد آینده‌اندیشانه به جنگ و صلح
	ا. سعید رضا عاملی
۱۸۷.....	فصل ۶. ادیان ابراهیمی: شباهت‌ها و مغایرت‌ها
	ا. عبدالرحیم گواهی

فصل ۷. مفهوم بردباری مذهبی در آموزه‌های قرآنی..... ۲۳۵

/ محمد حسین مظفری

فصل ۸. اقلیت‌های دینی و همزیستی مسالمت‌آمیز آنها در جامعه اسلامی..... ۲۵۵

/ بهیمه ملک زاده / حنا نه نصرت خوارزمی / کبری قربانی

چکیده فصول..... ۲۸۹

نمایه..... ۳۰۳

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
 وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
 فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
 (قرآن کریم، سوره مبارکه النمل، آیه شریفه ۱۶)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق علیه السلام که از سوی ریاست دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی ای متعهد، بانقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می توان مقوله ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متاثر و دگرگون می سازد.

از سوی دیگر «سیاست ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست ها در گرو انجام پژوهش های علمی و بهرمندی از نتایج آنهاست. ازاین منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان های فکری و اجرایی به حساب می آیند و نمی توان آینده درخشانی را بدون توانایی های علمی -

پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق علیه السلام در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم اکنون ثمرات نیکویی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیانگذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه استعدادهای دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کسرنی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و.... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق علیه السلام را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (ان شاء الله)

وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ

معاونت پژوهشی دانشگاه

مقدمه

همزیستی مفهومی است که اولین بار در سال ۱۹۲۲ در کنفرانس ژنو توسط رئیس هیئت شوروی چیچرین^۱ به کار رفت و منظور از آن، دوره جنگ سرد بین دو نظام کاپیتالیسم و سوسیالیسم بود که در زمینه‌های همکاری اقتصادی و همزیستی مسالمت‌آمیز توافق کرده بودند. بعدها خروشچف^۲ آن را در سیاست خارجی خود به کار برد و از سال ۱۹۵۶ به عنوان یک مفهوم اصلی در سیاست خارجی شوروی مورد توجه قرار گرفت. این واژه بعدها فراتر از حوزه سیاسی در حوزه‌های دیگر اجتماعی و فرهنگی همچون بحث جامعه‌تکثرگرا و فرهنگ همزیستی به کار رفت.

هرچند درباره صلح، جنگ و خشونت حوزه‌های تحقیقاتی ویژه‌ای شکل گرفته و محورهای بحث مشخص شده است، اما درباره همزیستی به عنوان یک حوزه تحقیقاتی خاص هنوز این اتفاق صورت گرفته است.

مفهوم همزیستی با مفاهیمی چون تساهل، احترام به دیگران و هم‌چنین تکثر فرهنگی ارتباط نزدیکی دارد. هرچند در حدود و دایره هر کدام از این مفاهیم بحث‌های مختلفی وجود دارد، اما با این وجود درک همزیستی بدون این مفاهیم ناممکن به نظر می‌رسد. امروزه تنها راه برای رسیدن به یک

1. Tschitscherin
2. Chruschtschow

زندگی سالم و کشف حقیقت، احترام به عقاید یکدیگر و بالا بردن ظرفیت‌های فردی و اجتماعی برای شنیدن رویکردهای متفاوت و گفت‌وگو است.

در عصر حاضر ما با پدیده دیگری نیز روبه‌رو هستیم. جهانی شدن، ارتباط فرهنگ‌ها و جوامع را افزایش داده و شبکه‌ای از ارتباطات فرهنگی و دینی بین جوامع و فرهنگ‌ها ایجاد کرده است، که این امر از تعهد ملت‌ها به دولت‌هایشان کاسته و باعث بی‌ثباتی در جوامع شده است. از این رو، بیش از پیش دولت‌ها به گفت‌وگوی مستمر با شهروندان خود نیاز دارند تا از این طریق دوباره احساس مسئولیت و تعهد در آن‌ها نسبت به خود ایجاد کنند.

امروزه تمام ادیان با مفهوم جهانی شدن، در جهان متکثر خودشان را توسعه می‌دهند. پیتر برگر تکثرگرایی را زندگی مشترک ادیان و اقوام مختلف زیر چتر یک دولت قانونی مسالمت‌آمیز، که در کنش متقابل مسالمت‌آمیز با هم هستند، می‌داند. از نظر او تنها زندگی کنار هم کافی نیست، بلکه ارتباط متقابل بین آن‌ها شرط اساسی است. این ارتباط با گفت‌وگوی بین آن‌ها شروع می‌شود. گفت‌وگو می‌تواند بسیاری از تصاویر کلیشه‌ای را مرتفع سازد، اما این مسئله زمانی می‌تواند مؤثر باشد که با شرایط و در شرایط صورت گیرد. گفت‌وگو با شرایط پیشین یکی گفت‌وگوی برابر و متواضعانه که به منظور تفهیم و تفاهم می‌باشد و منظور از گفت‌وگو در شرایط، زمینه‌های گفت‌وگو است. گفت‌وگو در شرایط سیاسی و اجتماعی نامناسب یک گفت‌وگوی مؤثر نخواهد بود. گفتمان مسلط غرب درباره اسلام و گفتمان بنیادگرایی، دو گفتمان مسلط بر عرصه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی هستند که عرصه را بر گفت‌وگوهای مؤثر بین فرهنگی و بین ادیانی تنگ کرده‌اند. گرچه همایش‌ها، میزگردها و گفت‌وگوها

زمینه‌های ارتباطات درون دینی و فرهنگی و نیز میان دینی و فرهنگی را افزایش می‌دهند، اما ضروری است که نظام آموزشی و تربیتی کشورها بر این امر اهتمام ورزند و از همان ابتدا روش گفت و گو، تحمل و احترام متقابل را تعلیم دهند.

بنابر این، سخن در این همایش تنها بررسی همزیستی ادیان نبوده است، بلکه بررسی نقش دین در همزیستی تمام انسان‌ها در همه جوامع با وجود تنوع فرهنگی و مذهبی است. این بحث می‌تواند در سطح خرد و کلان مطرح شود. ادیان یکی از مهم‌ترین وجوه عناصر فرهنگی ملت‌ها هستند و بخش عمده‌ای از پیام‌های رد و بدل شده میان فرهنگ‌ها، همیشه دینی بوده است. در طول تاریخ همه ادیان تلاش کرده اند خود را به دیگران معرفی کنند و چهره مثبتی از خود در برابر آنها به نمایش بگذارند و همین امر باعث رفت و آمدها و تلاش برای شناخت یکدیگر شده است. اطلاع افراد از وجود و مبانی سایر ادیان و مذاهب، مسائلی را در میان پیروان یک دین خاص به وجود می‌آورد. پیروان ادیان همواره از خود می‌پرسند وجوه اشتراک و افتراق ما با ادیان دیگر در چیست؟ ملاک حق و باطل بودن کدام است؟ اساساً جوهر و گوهر مشترک ادیان چیست؟ و امروز بین دینداران و بی‌دینان کجاست؟

نقش دین نه تنها در ارتباطات میان فرهنگی خلاصه نمی‌شود، بلکه در ارتباطات درون فرهنگی نیز مطرح است. دین در برخی از جوامع، ابزار یکپارچه سازی و مبدأ فرهنگ مشترک و وحدت ملی در برابر ملل و فرهنگ‌های دیگر است. دین در تاریخ و نزد انسان‌ها دو چهره داشته است. از یک سو به انسان‌ها آرامش و معنویت بخشیده و از سوی دیگر گاه ادعای حقانیت مطلق و تبدیل شدن دین به ابزاری در دست سیاستمداران،

طرفداران آن را به سوی خشونت و عدم تحمل سوق داده است. از این‌رود در غرب پس از دوره طولانی چالش‌های خونین بین کلیسا و دولت، سکولاریسم (جدایی دین از دولت و سیاست) در اروپا به عنوان راه حل برگزیده شد. در این جدایی، نفوذ و اعتبار محدود هر دو طرف نهادینه شد. در حالی که دولت اعتبار معنوی دین را پذیرفته بود، اما هم زمان قانون مند کردن زندگی مشترک اجتماعی را حق خود می‌دانست. در حقیقت برای رسیدن به صلح و همزیستی دولت در برابر اعتقادات دینی بی‌طرفی را اختیار کرد. البته، این بی‌طرفی به معنی برابر بودن ادیان نبوده است. مسلم است که سکولاریسم یک قانون عام نیست و شاید یک استثناء باشد و راه حل مناسبی برای رسیدن به صلح و همزیستی برای همه جوامع تلقی نشود. با وجود این در این جوامع نیز دین همیشه لازم بوده است؛ نه تنها از این جهت که چون یک سنت و رسم قدیمی است و امکان نابودی اش نیست، بلکه از این جهت که نظام اجتماعی نیاز به معنویت و اخلاق دارد تا شهروندان از روی تعهد به ارزش‌ها و مسئولیت به قانون و نظام اجتماعی پایبند باشند و اعتقاد به خدا می‌تواند انگیزه بالایی را در مسیر ایجاد کند. با افزایش مشکلات روحی و روانی انسان‌ها در دنیای مدرن و هم چنین آسیب‌های اجتماعی ایجاد شده در اثر مدرنیته و لیبرالیسم انجام گسیخته، توجه انسان‌ها به اخلاق دینی و دینداری بیشتر شده است. ادیان می‌خواهند به بشر بیاموزند چگونه با سختی‌ها روبه رو شوند تا بتوانند از رنج و درد خود بکاهند و زندگی خوبی داشته باشند. هرچند در دنیای امروز بهره‌گیری از عقل و دستاوردهای علمی نقش مهمی در برقراری آرامش و نظم اجتماعی داشته است، اما بدون اعتقادات و اخلاقیات نیز بازداشتن انسان از تباهی ناممکن است. صلح و همزیستی انسان‌ها تنها یک رابطه ساده

اجتماعی بین آن‌ها نیست، بلکه یک جهان‌بینی و شیوه‌ای از زندگی است که از اعتقادات و مبانی اخلاقی نشأت می‌گیرد.

در مدت دو روز هم اندیشی دین و همزیستی مسالمت‌آمیز (۲۱ و ۲۲ آذر ۱۳۸۸)، اسامید محترم از دانشگاه‌های مختلف ایران، سنگاپور، آلمان، هند و ژاپن مقالات خود را ارائه کرده و هر کدام از زاویه‌ای موضوع همزیستی و نقش دین در آن را مورد بحث قرار دادند. هرچند سخنرانان زیادی از دانشگاه‌های دنیا برای این هم اندیشی دعوت شده بودند، اما تنها تعدادی از آن‌ها موفق به شرکت در این نشست شدند. کمیته علمی نیز از بین مقالات رسیده و سخنرانی‌های ایراد شده که همه در نوع خود ارزشمند بودند، هجده مقاله فارسی و انگلیسی را برای چاپ انتخاب کرد که در دو مجموعه تقدیم علاقمندان می‌شود. اگر بخواهیم مروری بر نظریات مطرح شده در مقالات هم‌اندیشی داشته باشیم، موارد زیر از جمله رویکردهای مهم مطرح شده در این خصوص بودند:

جمع‌بندی

- گفتمان اروپا محوری گفتمان حاکم بر مطالعات فرهنگی- قومی و دین‌پژوهی بود. گفتمان سیاسی غرب نیز در عصر مدرنیته مبتنی بر سه عنصر قوم‌مداری، قدرت‌مداری و غیریت‌سازی توانست گفتمان اروپا محوری یا به عبارتی غرب محوری را توسعه بخشد. و این ارتباطات میان فرهنگی را مشکل می‌نمود.

- پیروان ادیان از جمله مسلمانان اغلب ادیان دیگر را از نقطه نظر خود می‌نگرند، بنابراین هیچ گونه هم ذات‌پنداری و درک هرمنوتیک وجود ندارد. ادیان باید سعی کنند به شناخت دقیقی از اعتقادات و آموزه‌های یکدیگر دست یابند.

- نقش دین در حوزه روابط بین الملل و سیاست، حتی در کشورهایی با نظام‌های سیاسی سکولار افزایش یافته است. هرچند نظریه پردازان غربی این تأثیر را انکار می‌کنند، اما همیشه میزان متنابهی از تأثیر وجود دارد؛ نقش مذهب در مشروعیت مذهبی سیاست گذاران، درگیری‌های محلی و مذهبی، حقوق بشر و هم چنین در برخورد تمدن‌ها بیشتر مطرح شده است.

به عنوان مثال، نقش مذهب را به وضوح در ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ می‌توان مشاهده کرد. پس از این حادثه آمریکا کشورها را به دو گروه تقسیم نمود. کشورهایی که مذهب آن‌ها در نظم جهانی اخلاقی ایجاد می‌کرد، که کشورهای اسلامی به طور عموم در این گروه قرار داده شدند و کشورهایی که مذهب آن‌ها ناجی کشورهای دیگر و منادی صلح بود که مسیحیت و آمریکا در رأس آن‌ها قرار داشت. در این حادثه نقش دوگانه مذهب را در عرصه بین‌الملل شاهد هستیم.

- مفهوم همزیستی و حقوق اقلیت‌ها به نوعی در همه ادیان به چشم می‌خورد. در اسلام نیز از منظر اخلاقی و حقوقی در قرآن و متون حدیثی به آن پرداخته شده است. مطالعه روش‌های ادیان در تحقق ایده همزیستی در میان پیروان خود، تجربیات جدیدی را برای ادیان دیگر به ارمغان می‌آورد. از این رو گفت و گوی ادیان و آشنایی با ادیان دیگر ضروری است.

- ادیان مبنای واحدی دارند و ارتباط کاریزی بین آن‌ها وجود دارد. از این رو، تفکیک ادیان به طور کامل صحیح نیست و این به معنی جهان‌گرایی تکثرگرا و رویکرد انتقادی به دریافت آمریکایی و اروپایی از جهانی شدن است. فرض روابط کاریزی و قناتی بین ادیان می‌تواند به نگاه تمدنی ما برای ایجاد ارتباط شبکه‌ای میان تمدن‌ها یاری رساند. بر این اساس، برخی

از روان شناسان و جامعه شناسان در هم اندیشی در مقاله‌ای طرح تهیه مقیاس‌های بین‌المللی سنجش دینداری را مطرح کردند که در قالب طرحی در حال اجرا است. پیشنهاد عملی آن‌ها این بود که آموزش و پرورش مذهبی می‌تواند امکان باز کردن چشم انداز جدیدی در پرداختن به تعاملات انسانی را فراهم کند.

در یکی از مقالات، به نتایج استخراج شده از بررسی کتاب‌های آموزشی مدارس در ایران اشاره شده است که گفتمان‌های حاکم در نظام آموزشی و حقوقی ایران را مشخص می‌کند. برخی از این گفتمان‌ها مانند گفتمان اسلام گرایی و حمایت از محرومان دارای تکیه گاه حقوقی بوده و در گفتمان حقوقی به صراحت از آن‌ها یاد شده است. مهم‌ترین گفتمان‌های حاکم در نظام آموزشی که تأکید زیادی در کتاب‌های درسی نسبت به آن شده است، مربوط می‌شود به گفتمان خصوصیت آمریکا علیه ایران، حمایت از فلسطین، اسلام محوری و تیره نمایی برخی کشورها که بیش از بقیه گفتمان‌ها در نظام آموزشی قابل مشاهده است. به هر حال این گفتمان‌ها باید توجه به ایدئولوژی اسلامی نظام جمهوری اسلامی و تاریخ طولانی سلطه استعمار به شکل‌های مختلف، قابل توجه می‌باشد. ولی از طرفی با توجه به نظریه حساسیت بین فرهنگی نمی‌توان به این سادگی به کوچک شماری دیگر کشورها پرداخت، بلکه باید تا حدی از تفاوت‌های بین فرهنگی در نظام آموزشی سخن گفت که دانش آموزان در آینده و با افزایش آگاهی و اطلاعاتشان نسبت به دیگر کشورها آشنایی صحیحی داشته باشند.

- در برخی دیگر از مقالات سعی شده است از طریق یافتن اشتراکات دینی راهی برای همزیستی جستجو شود. اعتقادات مبنایی و چارچوب اساسی سه دین یهود، مسیحیت و اسلام مانند توحید، نبوت، معاد و غیره

یکی است که این مسئله نشان‌دهنده سرچشمه مشترک آن هاست، اما اختلاف در تعریفی است که از این مفاهیم مشترک در هر حوزه دینی صورت می‌گیرد. گاهی تعاریف در دو دین یهود و مسیحیت، رنگ آداب و سنن دومی را به خود می‌گیرند یا این که بازتاب جریان‌های تاریخی-اجتماعی هستند که در بستر زمان به دین اولیه افزوده شده و به آن رنگ بشری داده‌اند. هر چند در جهان اسلام نیز می‌توان همین تأثیرات تاریخی و اجتماعی را مشاهده کرد، اما متن اصلی دین یعنی قرآن از چنین تأثیراتی بر کنار بوده و همچنان معیار محکمی برای سنجش باورهای درست یا نادرست مسلمانان است.

- تحمل، بردباری، احترام به اقلیت‌ها و یافتن ریشه‌های دینی آن، از موضوعات دیگر برخی از مقالات بود. دین اسلام نه تنها نگاه تحقیرآمیز به اقلیت‌های دینی نداشته و آن‌ها را خوار نمی‌شمارد، بلکه برای آن‌ها و عقایدشان احترام قائل بوده و با وضع عقد دمه فرصتی را فراهم کرده تا اهل کتابی که مایل به زندگی در قلمرو اسلامی هستند به عنوان تابع جامعه اسلامی بدون تغییر دین و عقیده در کنار مسلمانان در آوازش به زندگی خود ادامه داده و علاوه بر تأمین امنیت و حقوق مدنی، اقتصادی، قضایی و غیره بتوانند آزادانه به انجام مناسک مذهبی خود پرداخته و حتی با مسلمانان در مورد عقایدشان به بحث و گفت و گو بنشینند، که همه این‌ها نشان‌دهنده عدالت مدار بودن و روح تساهل و مدارای دین اسلام است.

- در مقاله دیگری به ابعاد مختلف مفهوم بردباری مذهبی در آموزه‌های قرآن کریم پرداخته شده و در چهار سطح، دیدگاه اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است: در سطح نخست، بردباری مذهبی به معنی به رسمیت شناختن دیگری و تفاوت و اختلاف دینی به عنوان یک واقعیت

است. سطح دیگر از بردباری مذهبی، تحمل و شکیبایی در برابر ادیان و آئین‌های باطل است، به گونه‌ای که از بروز خشونت و درگیری مذهبی جلوگیری کند و زمینه را برای همزیستی مسالمت‌آمیز بین پیروان ادیان مختلف فراهم سازد. سطح سوم بردباری مذهبی در قرآن کریم از به رسمیت شناختن تفاوت و اختلاف دینی فراتر رفته و با نوعی احترام همراه شده است. در سطح چهارم، بردباری مذهبی از به رسمیت شناختن، درک و احترام متقابل گذشته است و از مسلمانان می‌خواهد که به پیروان دیگر ادیان احسان کنند. برخی از نویسندگان ایرانی با اشاره به گستره معنایی این واژگان، بر نارسایی واژه‌های فارسی و عربی تأکید و پیشنهاد کاربست واژگان اصلی یعنی تولرانس را مطرح کرده‌اند. حال آن که تفاوت و گستره معنایی به مفهوم این واژه باز می‌گردد و لفاظی و واژه‌پردازی مشکلی را حل نمی‌کند.

- صلح و همزیستی واقعی وقتی ممکن خواهد شد که حاکمیت دینی در جهان تحقق یابد. آینده صلح در سه قلمرو نظام قدرت، جریان نخبگی و فضای مردم متفاوت است. نظام قدرت به شدت تلاش می‌کند که جهان را به سمت مرکزیت دادن در همه قلمروهای سیاسی، اقتصادی و فرهنگی سوق دهد و این روند را با توسعه فراگیر قدرت سخت و نرم دنبال می‌کند و در این فرآیند، جنگ‌های گسترده سخت و نرم و نیز توسعه سلطه سخت و نرم پیش بینی می‌شود. زندگی مسالمت‌آمیز و همزیستی اقوام، فرهنگ‌ها و ادیان مختلف در کنار یکدیگر، تنها در سایه حکومتی امکان دارد که حاکم آن با مرجع و منبعی الهی در مسیر ایجاد سلامت قدم بردارد، در غیر این صورت با هر منبع، مرجع و خواست دیگری جهان دوباره در ورطه قدرت سلطه‌آمیز خودخواهانه قرار خواهد گرفت.

- در بررسی یکی از مقالات، استدلال شده بود که رسانه‌ها در یک جامعه دیندارتر به طور منطقی جهت‌گیری صلح‌طلبانه‌تری دارند و دینداری از جنبه نظری با اعتقاد به خودنگهداری، گفت و گو و توسل به استدلال و لزوم ارجاع به شخص ثالث به هنگام بروز ابهام و اختلاف متمایز می‌شود. بنابراین از گزاره‌های بالا دو نتیجه استخراج می‌شود: افراد دیندار استعداد این را دارند که تمایل و جهت‌گیری صلح‌طلبانه داشته باشند و دوم این که رسانه‌ها در جامعه‌ای با افراد دیندارتر می‌توانند جهت‌گیری صلح‌طلبانه‌تری داشته باشند، چرا که هم‌سویی رسانه با جامعه دور از انتظار نیست. با وجود این نتیجه‌گیری، رسانه‌های مذکور ممکن است در عمل رفتاری خلاف ارزش‌های اخلاق دینی نشان دهند. این وضعیت متناقض در مقاله با رجوع به منابع دینی و شواهد تجربی بسط داده شده و مورد بحث قرار گرفته است.

- در جوامعی همچون ایران که دین به عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای تأثیرگذار در شبکه ارتباطات و تعاملات اجتماعی محسوب می‌شود و نظام‌های الهیاتی نقش ویژه‌ای در شکل‌دهی به سایر خرده نظام‌های اجتماعی را دارند، لازم است تا محقق اجتماعی، در حل مسائل و آسیب‌ها علاوه بر جامعه‌شناسی همواره به نقش منحصر به فرد الهیات و نظام معرفتی مربوط به آن نیز توجه کند. به عبارت دیگر، برای حل مناقشات و مسائل اجتماعی به منظور دستیابی به همزیستی بهتر انسانی در جوامع مدرن دینی، لازم است تا محقق اجتماعی در فهم و ارائه راه کارها، به دو نظام معرفتی جامعه‌شناختی و الهیاتی و نسبت آن دو توجه کافی داشته باشد. این دو نظام معرفتی می‌توانند یکی از سه نوع رابطه را داشته باشند: متضاد و غیرقابل همزیستی با یکدیگر، مشابه و متضاد قابل همزیستی با یکدیگر.

به نظر می‌رسد، فرض تضاد یا تشابه میان این دو نظام، فرضی نابجاست که در نهایت به دامنه تعارضات اجتماعی در اثر فهم نادرست مسئله، دامن خواهد زد.

برخی دیگر توجه به جوهر و هدف مشترک ادیان را راهی برای تشکیل جبهه مشترک ادیان دانسته‌اند. بنابراین، ادیان به دلیل این که به دنبال فرآوردن انسان از آن چه هست و به آن دچار است، می‌باشند؛ کنار هم می‌نشینند و بر حسب آن که از اکثاف و اقتناع به مادیت، منیت و موقعیت امتناع دارند، در برابر فرایندهای مدرن شدن، عرفی شدن و جهانی شدن قرار می‌گیرند. از این رو، خواسته یا ناخواسته و با صرف نظر از تفاوت‌ها و رقابت‌های موجود، به دلیل تقابل ذاتی‌شان با این امواج دگرگون‌ساز، در خندقی واحد به سر می‌برند و به این ترتیب می‌توانند به سامان‌دهی مقاومت و صف‌آرایی مشترک در برابر آن‌ها بپردازند.

آن چه در بالا گفته شد بخشی از رویکردهای متفاوت به موضع همزیستی مسالمت آمیز ادیان و جوامع بود که در این هم‌اندیشی مطرح و مورد بحث قرار گرفت. بی‌شک این موضوع نیازمند تحقیقات بیشتری است، اما امید است که این مجموعه به عنوان مقدمه‌ای برای همایش‌ها و تحقیقات بعدی راهگشا باشد.

در پایان لازم می‌دانم از همه اساتید ارجمند و مؤسسات و همکاران اجرایی این همایش تشکر و قدردانی نمایم. به منظور سپاس و آشنایی بیشتر خوانندگان کتاب، همکاران علمی و اجرایی این همایش به شرح ذیل معرفی می‌گردد:

کمیته علمی: دکتر سید فتح اله مجتبابی، دکتر محمدرضا سعیدآبادی، دکتر علی اصغر یزدانی، دکتر ابراهیم کلانتری، دکتر محمد خدایاری فرد،

دکتر عبدالرحیم گواهی، دکتر محمدحسین مظفری، دکتر رسول رسولی پور، دکتر علی اکبر علیخانی، دکتر محمدجواد محمدی، دکتر یونس نوربخش، دکتر بوخن هیملر، دکتر فرید العطاس، دکتر نیره ابیات
کمیته اجرایی: دکتر نیره ابیات (دبیر)، زهرا قیامی، هایده رستم آبادی، فائمه فراهانی، خاتون مهربخش، جبار خدادوست گودرز میرانی، اسماعیل شیرعلی، حمید نیرویی.

با همکاری:

مرکز مطالعات بین المللی دینی، دانشکده مطالعات جهان دانشگاه تهران، معاونت پرورشی و تربیت بدنی وزارت آموزش و پرورش، مؤسسه روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم تحقیقات و فناوری، دانشگاه معارف اسلامی، مرکز گفت و گوی ادیان و تمدن ها (سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی)، دانشگاه دویسبورگ اسن، دانشگاه ملی سنگاپور.

دکتر یونس نوربخش

استادیار دانشکده مطالعات جهان دانشگاه تهران